

GHEORGHE ENACHE

Paharul de zile mari

“Pocalul îmi spune
despre ce trebuie să devin,
vorbindu-mi cu o tăcere fără glas”

(Anakreon)

După „o samă de cuvinte ... auzite din om în om, de la oameni vechi și bătrâni” privitoare la ctitorirea mănăstirii Putna, Ion Neculce povestește istoria darurilor lăsate de Ștefan cel Mare la sfântul lăcaș – arcul și paharul său – „ca să fie întru pomenire la sfânta mănăstire”. Arcul a dispărut în timpul incursiunilor poloneze din vremea domniei lui Constantin Cantemir, iar paharul, „de iaspis, ce era în chipul marmurii albe și al farfuriei”, a rămas în turnul mănăstirii până la a treia domnie a lui Mihai Racoviță. Atunci, un om de nimic, egumen la mănăstire, „vrând să se fălească”, l-a scos din turn împreună cu niște zlotași și „bând mult cu acel pahar s-au îmbătat. Și, fiind beți, au stricat un lucru scumpu, domnescu și de minună, ca acela”. Se săvârșea astfel o gravă impietate, căci paharul dăruit de Ștefan cel Mare, devenit bun mănăstiresc, nu fusese niciodată destinat petrecerilor bahice, așa cum indică forma și materialul de construcție, ci era un pahar ceremonial, înzestrat cu valori spirituale actualizate în cadrul anumitor ceremonii. Se știe că în Evul Mediu românesc exista la curțile boierești și, mai ales, la cele domnești un adevărat ceremonial al închinării paharului, consemnat în cronici și în relatările unor călători străini¹.

Studiile de specialitate sesizează însă existența și a altor categorii de documente referitoare la ceremonia închinării paharului, la semnificațiile folosirii acestuia în cadrul obiceiurilor familiale și calendaristice; este vorba despre documentele etnografice și folclorice asupra cărora vom zăbovi în continuare pentru a investiga semnificațiile „paharului de zile mari” precum și valorile contextuale pe care le actualizează în cadrul anumitor obiceiuri. Înscrierea investigațiilor în zona culturii populare nu echivalează însă cu negarea existenței unor corelații reale cu alte domenii ale vieții spirituale, prezente în religiile mai multor popoare; astfel, ar fi plină de interes o interpretare a semnificațiilor paharului de zile mari din perspectiva practicilor creștine și a textelor biblice în care apare Sfântul Potir, unul dintre simbolurile fundamentale ale creștinismului. Comentariile care urmează nu pot evita asocierile de acest fel, dar vor fi făcute cu prudență, doar acolo unde se impun cu necesitate.

¹Perspective relativ diferite de interpretare față de cea propusă de noi aici a paharului de zile mari, altfel pertinente și utile, împreună cu trimiterile bibliografice necesare, au fost abordate în lucrările: Dumitru Pop, Motivul „Paharului de aur” în folclorul românesc în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, seria Philologia, fasc. 2, Cluj, 1970, p. 19 - 29; Silvia Cibotaru Nunta în Moldova. Cercetare monografică, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași 2000, p.113 - 120; Ștefan Dorondel, Moartea și apa – ritualuri funebre, simbolism acvatic și structura lumii de dincolo în imaginarul țărănesc. Paideia. București. 2004, p. 70 - 71.

Informații utile cu privire la existența paharului de zile mari se găsesc în chestionarele lui N. Densusianu² unde așa-numitul „obicei al paharului” este, la sfârșitul secolului al XIX-lea, mai mult rememorat decât practicat. Informațiile vin din Muntenia, Moldova, Dobrogea și Oltenia, dar, așa cum se va vedea, există motive întemeiate să credem că obiceiul s-a practicat și în Transilvania. Denumirea cea mai răspândită – paharul de zile mari – face trimitere la ocaziile în care era folosit: „acest pahar îl păstrează de nu bea cu el decât la sărbători și la zile mari”. Cel care voia să își exprime prețuirea deosebită față de cineva, îi adresa următoarea formulă de închinare, a cărei profunzime este inaccesibilă vorbitorului de azi al limbii române: „Am să te cinstesc cu paharul de zile mari”. Intenții similare sau momentele faste ale existenței individului în satul românesc tradițional erau marcate prin expresii construite în jurul aceluiași obiect ceremonial. „Dați-mi paharul Crăciunului !”. „Zilele mari” înseamnă aici marile sărbători calendaristice, în primul rând Crăciunul și Paștele, dar și marile evenimente ale vieții de familie.

Era un pahar aparte, deosebit de celelalte prin mărime și prin desenele care-l împodobeau: „au un pahar mai mare, deosebit, pe care e desenată figura pâinii și a viței de vie”. Fiind obiect de ceremonial, avea un regim special de folosire și de păstrare peste an: la zilele mari „se dă întâi popii, apoi beau căsașii, peste an se ține în ladă învelit bine, într-o cârpă udă cu zeamă de busuioc”. Este sigur că în vremurile mai vechi, paharul de zile mari a fost un obiect cultic, folosit în contexte ceremoniale precise. Chestionarele lui N. Densusianu din care au fost luate informațiile de mai sus oferă și precizări cu privire la statutul social al proprietarilor unui astfel de pahar: întotdeauna aceștia sunt „oameni cu dare de mână”, adică gospodari avuți, cu prestigiu social, aflați în fruntea comunităților țărănești.

Colinda, specie folclorică cu caracter precumpănitor encomiastic, prezintă modelul idealizat al gospodarului „cu dare de mână”, ale cărui calități sunt în primul rând de ordin spiritual, reflectate, ca o consecință firească, și în bunăstarea materială a acestuia. În „discursul simbolic” al colindelor de gospodar apare firesc și motivul paharului minunat cu care închină gospodarul colindat, modelul mitic al paharului de zile mari, atestat de realitățile etnografice evocate mai înainte.

În colindele despre care este vorba aici – tipul 137 B, „Darul nașului” din tipologia realizată de Monica Brătulescu – gazda colindată este înfățișată la o masă minunată, alături de Dumnezeu și de sfinții săi închinând și bând dintr-un pahar așa de frumos că este jinduit chiar de Dumnezeu sau de sfinții care sunt la masă. Este un pahar „gălbîn”, „galbin d’e daor”, „galbân de mătasă”, „păhărel de argintel”, adică este alcătuit dintr-un material compatibil cu folosirea sa ceremonială. La fel trebuie interpretate și colindele în care paharul este alcătuit din lemnul unui „brad înrămurat” aflat „în cè furcă de părau”, „dintr-on vârf de paltin” sau dintr-un „măru...o d-ampăr” care sunt, de fapt, imagini ale Pomului Vieții:

„Născut-o,
Răsărit-o,
Nu știu măru-i o d-ampăr
Cu stâlpări până la nori,

²Adrian Fochi, Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densu-sianu. Editura Minerva. București. 1970, p. 220-221.

Tăt să roagă soarelui,
Soarelui și vântului,
Să oprească vânturile,
Să nu-i rupă vârfurile,
Că din vârfurile lor
Da s-or tăie colțișei,
Colțișei și colțișele,
Și și-or face păhărele
Și-o bè domnii vin cu iele”.³

Prin culoare și prin materialul din care este făcut paharul acesta minunat își aproprie însușirile solarității sau, ca în versurile de mai sus, este asociat cu Pomul Vieții. Acesta este înfățișat în colindele din Dobrogea ca „doi meri d-împletți/bine potriviți” în care „plimbă mi se plimbă/două păsărele”(sau „galbene păsărele”) ca în vinul jupănesei talmăcit astfel de „bătrânul Crăciun” la masa unde fusese invitat.

„Galbene păsărele,
Nu sunt păsărele
Ci sunt păhărele
Beți, cinstiți cu ele,
Rar la zile mari...”⁴

Relația dintre Pomul Vieții și pasărea - epifanie sau mesager al sacrului -, dintre Pomul Vieții și paharul „galbin” din colindele noastre și, implicit, dintre acesta și pasărea sfântă sunt teme distincte de cercetare, abordare aici doar în măsura în care se intersectează cu simbolismul paharului de zile mari.

Frumusețea deosebită și valoarea paharului cu care închină gazdele sunt date mai ales de însemnele pe care le poartă:

„Da’n fundu păharului,
Scrisă-i floarea vinului.
Da’n toarta păharului,
Scrisă-i floarea grâului.
Da’n buza păharului,
Scrisă-i floarea mirului”.⁵

Însemnele „scrise” ale paharului sunt, fiecare în parte, simboluri ale sacrului: „floarea Raiului”, „pomii Raiului”, „peana Raiului”, „raza soarelui”, „soarele cu căldura”, „luna cu lumina”, „floarea mirului”, „stâlparea mărilor”, „floarea soarelui”, „spicul (floarea) grâului”, „loza vinului”. Înțelesul special al verbului *a scrie*, prezent în toate textele avute în vedere și consemnat ca atare în dicționare

³Antologie de folclor din Maramureș. Vol. I. Poezia. Redactor responsabil Ion Chiș Ster. Asociația Etnografilor și Folcloriștilor din Județul Maramureș. Baia Mare. 1980, p. 88-89.

⁴C. Brăiloiu, Emilia Comișel, Tatiana Gălșcă-Cârșmaru, Folclor din Dobrogea.. Editura Minerva. București. 1978, p. 119.

⁵G. Breazul, Colinde. Culegere întocmită de ... cu desene de Demian. Editura Fundației Culturale Române. București.1993, p. 203-204

– “a desena, a zugrăvi” – ar trebui corelat, nuanțat și precizat cu sensul avut în expresii precum *Așa i-a fost scris*, adică „predestinat”, „hotărât de Soartă”. Altfel spus, „sensurile” paharului și, implicit, prezența sa într-un cadru ceremonial-ritualic sunt menite să consfințească ordinea lumii, să ne confirme rosturile benefice ale unei rânduieli preexistente la nivelul comunității, al gospodăriei unde se actualizează colinda despre paharul de zile mari:

„Pe toarta paharului
Scrisă-i raza soarelui
Rază-n sus pe cucuruz’,
Rază-n jos pe holde verz’,
Reze-n cruce la fereastră
La jupânu gazdă-n casă”.⁶

Mînat de frumusețea paharului, Dumnezeu însuși îl cere la schimb sau vrea să-l cumpere, însă, fiind un dar de la naș, gazda îl refuză cu curaj:

„-Nice nu mi-i de vîndutu,
Nice nu mi-i de schimatu,
C-aces’ pahar mi l-o datu
Mn’i l-o da’ d’e la nănașu,
Să cunun și să botezu
Și să cres’ și să mărescu
Și să-nchin cu sănătate
Că-i mai bună d’ecî toate.”⁷

Convins, Dumnezeu acceptă refuzul, dar aceasta echivalează cu recunoașterea unei ordini a lumii preexistentă voinței sale, care trebuie reconfirmată, reactualizată „rar, la zile mari”, adică la marile sărbători de peste an și cu prilejul marilor evenimente familiale, atunci când se reînnoadă segmente existențiale distincte din viața lumii sau a individului, sfârșitul de un nou început. Proveniența „paharului de dar” reconfirmă importanța relațiilor de nașie în comunitățile țărănești tradiționale, dar textele insistă nu atât pe momentul când a fost dăruit, cât pe cele în care urmează să fie folosit.

Cel care închină paharul, partenerul de dialog cu Dumnezeu sau cu sfinții de la „masa dalbă-ntinsă” aflată „sus în poarta Raiului/la tulpina mărunului” este de regulă, jupânul gazdă, însoțit uneori de jupâneasa lui cu care „tot închină și deschină/și din mână mi-l în schimbă”. Există însă mai multe texte în care ritualul închinării paharului este oficiat doar de „doamna curților”. Față de masa ceremonială unde actorul principal este jupânul gazdă, decorul este acum predominant domestic, deși nu lipsesc conotațiile encomiastice:

„Ce curț’ îs aieste curț’,
Cu trei rânduri de pomuț’?
Și la umbra pomilor,
Șăde doamna curțâlor,

⁶Iosif Herțea, *Colinde românești (versuri)*. Editura Muzeul Literaturii Române. București. 2000, p. 39.

⁷Idem, p. 123.

C-un pahar galbân în mână,
Tăt închină...”⁸

În acest cadru „dalbei jupâneșe” i se atribuie două roluri care par să-i fie caracteristice; este mai întâi pregătirea de a fi nună mare, rol în care nu apare, după câte știm noi, jupânul gazdă:

„De-a umbruța pomilor
Șede doamna domnilor,
C-on păhar de-argint de-a mână,
Tăt întină [?] și suspină.
Că pe mâni pă prânzu mare,
Doamna a fi nănașe mare.”⁹

Am putea indentifica aici fragmente ale unei mai vechi realități cultice a satului românesc în care rolul principal în cadrul obiceiurilor familiale revenea „doamnei domnilor”. Comportamentul prototipic în astfel de situații este cel oferit chiar de Maica Domnului:

„Sus la poarte čeriului,
Șede Maica Domnului
C-un păhar gălbinu-n mână,
Tăt înk’ină și suspină...”¹⁰

Suspiniul Maicii Domnului provocat de păcatele oamenilor premerge operei de purificare anunțată de gestul închinării paharului. În alte texte purificarea urmează a fi realizată de Fiul al cărui plâns este potolit tot de Maica Sfântă care-i oferă “paharul botezului”:

„-Taci, Fiule, taci, bunule,
Că noi țâie că ți-om da
Scaonul județului,
Păharul botezului.
Pă toarta păharului
Scrisă-i luna cu lumina.”

În acest context, suspiniul și oftatul „doamnei domnilor” care se pregătește să fie „nănașe mare” este cel îndătinat în cadrul ceremonialurilor de trecere de la o treaptă existențială, devenită impură, la alta, purificată ceremonial.

Cel de-al doilea rol atribuit „dalbei jupâneșe”, mai rar și „domnului bun” al curților, are o finalitate similară celui anterior, referindu-se la întâmpinarea cetei de colindători:

„Nainte le ieși
C-o vadră de vin,
C-un pahar su brâu.
Din pahar numește,
Din gură grăiește.”¹¹

⁸Valerică Stetco, Poezii populare din Țara Maramureșului. Editura Minerva. București. 1990, p. 118

⁹Pamfil Bilțu, Poezii și povești populare din Țara Maramureșului. Editura Minerva. București. 1990, p. 39

¹⁰Dumitru Șandru, Folclor românesc, Editura Minerva. București. 1987, p. 391.

¹¹Pamfil Bilțu, Lucr. cit, p. 26-27.

Întâmpinarea cetei de colindători de către gazdă este un gest protocolar, obișnuit în toate satele românești. Nedumerește însă aici versul „Din pahar numește” față de care varianta din colecția lui G. Dem. Teodorescu („Pe nume-i numea”)¹² nu poate fi decât o adaptare târzie la uzul și înțelesul limbii din Bucureștiul sfârșitului secolului al XIX-lea. Această înțelegere este validată de celelalte variante cunoscute de noi în care versul analizat apare numai în prima sa formă. Credem că o interpretare corectă și a întregii colinde ar trebui să țină seama de sensul primar al cuvântului *nume* și al derivatului său *a numi* care aici păstrează înțelesul lat. *nūmĕn* “voință divină”, nu al lui *nōmĕn* “nume”, ca în expresia *în nume de bine* „sub auspicii bune”.¹³

De fapt, așa cum se știe, colindatul cetelor de flăcăi era considerat o manifestare a voinței divine pe pământ; gestul ceremonial al gazdei poate fi interpretat astfel ca o reconfirmare sau o reactualizare a calității sacrale a cetei de colindători. Echivalarea „numirii din pahar” cu actualizarea sacrului benefic este evidentă în colinda de doliu din colecția lui G. Dem. Teodorescu, citată de noi mai înainte, unde văduva închină paharul „cetei de voinici/pe cai povârnic” care umblă „pe la miez de noapte/cu sudori de moarte”. „Ceata de voinici” este echivalentul cetei de colindători de pe lumea cealaltă unde obiceiul, inclusiv ritualul paharului, trebuie să se fi desfășurat la fel.

Pentru realizarea sensului benefic al urării și al închinării paharului, ritualul prevedea, între altele, valorificarea virtuților asociate mâinii drepte, în opoziție cu stânga percepută a fi zona maleficului:

„Io-ți închin cu astă mână,
Că cu asta mi-ndemână,
Nu-ți închin cu mâna stângă,
Ca să nu ne mănânce striga,
Da-ți închin cu mâna dreaptă
Să ne fie dragă viața
C-on pahar galbăn...”¹⁴

În colinda din Dobrogea citată mai înainte, ritualul închinării “rar la zile mari” are aceeași finalitate și se face:

„Cruciș, curmeziș,
Cruciș peste masă
Relele să iasă
Din această casă”.

Importanța respectării prescripțiilor ritualice de închinare a paharului este dată de valorile cultice actualizate prin acest gest la nivelul existenței individului și a întregii comunități.

În acest context era firesc ca ceremonia închinării paharului să apară frecvent în cadrul obiceiurilor familiale: la naștere cu prilejul pregătirii „mesei Ursitoarelor” sau la cumetrie când „se dreg paharele”; la nuntă, în momentele mai importante, unele purtând chiar numele obiectului de

¹²Iosif Herța, *Lucr. cit.*, p. 83.

¹³Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Editura Saeculum I.O. București. 2005, p. 548

¹⁴*Antologie de folclor din Maramureș*, p. 121.

ceremonial: „închinarea paharului”, „orația paharului”, „paharul de dar”, „pahara dulce”, „paharul de cale albă” ș.a.; în cântecele ceremoniale de înmormântare unde trecerea dintre cei vii este explicată prin acceptarea paharului oferit de Moarte. Multe dintre aspectele enumerate aici au fost prezentate și analizate în lucrările de specialitate, unele numite chiar la începutul acestui studiu. Credem însă ca lectura atentă a cântecelor ceremoniale de înmormântare poate oferi o perspectivă clarificatoare a problemei cercetate aici.

După cum se știe, cântecele de înmormântare, adevărate “cărți românești ale morților”, oferă sfaturi răposatului pentru trecerea și integrarea benefică în lumea de dincolo. Se poate spune că persoanele și scenele prezentate aici au valoare prototipică. Între acestea este și scena întâlnirii cu Maica Sfântă, numită și Maica Mărie, Doamna Irodie, zâna bătrână „la o răkită-mpupupită” care oferă „dalbului de pribeag” paharul cu apă:

„Ieste o lină fântână
 Și cu apă-n ia sălcină,
 Și-ne-o bea de dor i-alină.
 Și-acolo-i Maica Marie,
 Care treșe, pr-ala-l scrie;
 Șade c-un pahar cu apă
 Și călătorii adapă,
 La toți drum le arată
 Și-acolo ie apă rășe,
 Și-ne-o bea de dor îi treșe”.¹⁵

“Închinatul paharului” și „scrierea” sufletului oficiate acum de Maica Sfântă par a fi două acte cu finalitate identică prin care se consfințește trecerea în cealaltă lume. Sensul și conținutul propriu-zis al consacării realizate astfel depind de circumstanțele în care este actualizat gestul ritualic, oficiat întotdeauna de o zeitate feminină, stăpâna lumii de dincolo. Oficierea se face, de regulă, la fel ca în multe din colindele amintite mai sus, lângă Pomul Vieții sau lângă fântână, simboluri ale regenerării vieții, ale nemuririi. După cum se știe, în religiile vechilor popoare există serii iconografice înfățișând zeița destinului alături de o fântână și de Pomul Vieții, care oferă mâncare și băutură sufletului răposatului; același mesaj este prezent și în câteva dintre marile cărți ale religiilor popoarelor. În haine aparent modeste, cultura noastră tradițională păstrează marile teme și motive ale spiritualității universale. Astfel, în satele din Buzău, la răscruci sau la margini de drum, de multe ori alături de o fântână, sunt cruci de piatră pe care mâna dibace a meșterului popular a încrustat imaginea elenistică a cupei, kantarosul, din care răsare o reprezentare stilizată a Pomului Vieții; absența zeița destinului, Maica Mărie în textul ceremonial citat mai înainte, este suplinită de prezența ocrotitoare a crucii.

Băutura din pahar are virtuți speciale, deosebite după contextul ceremonial în care se face „închinarea”. În registru cosmic, la nuntă, trimișii mirelui închină plosca de vin pe care o numesc

¹⁵Mariana Kahane, Doina Georgescu – Stănculeanu, Cântecul Zorilor și Bradului (Tipologie muzicală). Editura Muzicală. 1988, p. 604.

„scrisoare latinească” și cer autoritar „un cărturar s-o citească”.

Licoarea minunată din paharul de zile mari este o altă temă majoră a culturii universale a cărei „citire” impune însă o abordare specială.

The Glass for Important Dates

A summary

“The glass for important dates” is a ceremonial object used during the religious ceremonies and also during the most important ceremonies in a man’s life. Its existence certified by ethnography, in the practices and ceremonial texts updated for different ceremonies: at Christmas and Easter, at birth, wedding and burial ceremonies. The literary motif of the glass for important days appears most often in carols, in the wedding orations and in the ceremonial burial songs where it has a similar significance to other songs in the great religions of the world: it certifies the passage from one stage of life to another, ensures the beneficial conservation of any beginning, is a symbol of plenty, but mostly of the spiritual quality of the one who possesses it or the one that it is dedicated to.

Carol texts describe in minute detail the glass for important dates insisting on the presence of sacred flowers which decorate its walls and which are consecrated symbols of the Romanian folk culture. The glass is part of a network of symbols whose strength is recognized even by God who gives up wishing for it after it finds out where it comes from.

The Glass for important dates is often associated with other great cultural symbols next to which it appears: the tree of life, the well, the bird-epiphany or messenger of divinity. In the ceremonial burial songs, toasting is always performed by a female goddess (called St. Mary, the old fairy, Mother Irodie) and symbolizes the permanent passing away of the deceased in the afterlife. The toast always confirms a manifestation of the destiny, performed here and in the afterlife.